

**Kiss J. László (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika
Közép- és Kelet-Európában . Teleki László Alapítvány,
Budapest 2003, 395 o.**

Szerepet játszik-e vajon a nemzeti „háttér” vagy éppen a nemzeti „karakter” a külpolitikában? Külpolitikai kurzusainkon – amelyek persze modern kézikönyvek-re támaszkodnak – rendszerint nemleges a válasz: a külpolitikát a „kőkemény érdekek” irányítják, nemzeti érzelgőségnek nincs semmilyen helye, s ennek jellegzetes bizonyítéka, hogy a XIX. század végéig a külpolitika az arisztokrácia terrénuma maradt, és pedig olyan vándorló, világpolgári arisztokratáké, akik sokszor szülőhelyüktől egészen távoli országokban álltak diplomáciai (és persze ugyanolyan gyakran katonai) szolgálatba. A nemzetek előtti arisztokrácia nemzetek fölötti arisztokráciaként kezdett lebegni, hasonlóan a dinasztiákhoz, amelyek „vérében” többnyire abból a nemzetéből volt a legkevesebb, amely felett uralkodtak. A nemzet, mint nemzet eszerint a külpolitika terrénuma *alatt* marad, legfeljebb zavaró tényezőként lép be a nemzetek érdekeit összehangoló nemzetközi külpolitika világába. Eddig a hagyományos doktrína.

Ezt elsajátítva azután az így kiképzett diplomata kikerül a „terepre”, valamely fővárosba, s meglepetve látja, hogy – legalábbis napjainkban – az egyes országok diplomatai, nagykövetei mennyire megfelelnek annak a nemzeti képnek, amelyet e nemzetekről általában alkotunk. A latin-amerikai diplomata ráér és cseveg, az olasz széles mozdulatokkal hadonászik, aztán még egy kicsiny és sovány orosz is igyekszik medve-szerűre venni megjelenését és így tovább. Kérdés persze, hogy eleve így választották ki, így nevelték őket, vagy a világban forgolódva előbb-utóbb megfelelnek annak az elvárásnak, amelyet népükről alkottunk. Ezek ugyan csak magatartásbeli formaságok, ámde viselkedés és gondolkodás nem olyan nagyon térhet el egymástól. Hát még ha a külpolitika irányítóira gondolunk, akik hivatásos politikusok (nem diplomaták), s pályájuk során azonosulnak a nemzeti elvárásokkal, de legalábbis igyekeznek megfelelni azoknak! Meg tudják ezek a diplomaták és ezek a külpolitikuskok valósítani azt a nemzeti háttérvilágra mit sem adó, csak az érdekekkel számoló *ideáltípust*, amely a külügyi tankönyvekben szerepel?

Az egész koncepció az érdekracionális külpolitika-formálóról alighanem sántít valahol.

Az ismertető kötetben Kiss J. László bevezető tanulmánya tájékoztat arról (legalábbis e sorok íróját ő tájékoztatta), hogy az utóbbi évek külpolitika-felfogásában *paradigma-váltás* ment végbe: egyre többen elismerik, sőt hangsúlyozzák, hogy a nemzeti identitás külpolitika-befolyásoló tényező. Nem valami „zavaró” elem, amely a külpolitika-csinálók látását netán elhomályosítja, hanem az egyik meghatározó ténye-

ző, amelyet a külpolitika története kutatóinak és a külpolitika elemzőinek figyelembe kell vennie. Ez az új elmélet a külpolitikai *konstruktivizmus*.

Érdeemes egy példát hoznunk a múltból: mivel a XIX. században a brit külpolitika volt a meghatározó, annak érdekei és nézetei képezték az etalont, a britek álláspontját mindenki mint mércét fogadta el: ha ők – például – fenntartandónak tartották az Osztrák-Magyar Monarchiát, annak akkor úgy is kellett „reálisnak” lennie. De vajon milyen folyamatok játszódtak le az érdekefelismerés folyamatában? Nem lehetséges, hogy a brit külpolitika egyszerűen – *tévedett*? Esetleg olyan nemzeti hagyományok, mint a birodalomban, dinasztiában gondolkodás, a régi tisztelete, az átalakulásoktól való viszolygás – nem vezette tévútra a briteket? (Máskor persze éppen jó felismerésekhez juttathatta el őket.)

A saját hagyomány is „külpolitikai kultúrát” alkot tehát, amely döntéseket befolyásoló tényező. Sőt, a nemzetközi normák együttese, az azoknak való „megfelelés” igénye ugyancsak olyan kulturális elem, amely a döntések nem mindig racionális háttere.

Ezt az új szempontot próbálja érvényesíteni a szerkesztő és szerzői itt, Közép- és Kelet-Európában. Csakhogy itt nagyon nehéz meghúzni a határvonalat nemzeti identitás és nemzeti téveszmék, nemzeti hisztériák között. A szerzők tehát – nagyon helyesen – az új külpolitikai paradigma, a konstruktivizmus figyelembe vétele mellett a hagyományos, *bibói* nyomokon indulnak el. Óvatosan és higgadtan elemzik az itteni frusztrált, zavart nemzeteket – akiknek frusztráltsága és zavartsága most már – vagy rövid időn belül – a NATO és az EU problémái kapcsán fog frusztrálódni, zavarba kerülni. Mert „normális”, mércéül szolgáló nemzetet a szerzők nem találnak a térségben – sem a kicsinyek, sem a nagyok, sem a nyugatabbra, sem a keletebbre esők között.

A szerkesztő ezért sajátos szempontot választott az országok csoportosítására. Nem méretük vagy a területi elhelyezkedés vagy nyelvcsoporthoz alapján, hanem úgy tagol, hogy először jönnek a „birodalmak utódai”, azok az országok, amelyek múltjukat emésztik (osztrák, orosz), azután az „elveszett államiság újjáépítői” (cseh, lengyel, horvát, szerb, román, ukrán); végül az „új államok”, a szlovének és a szlovákok. (Magunk talán ebbe az utóbbiba soroltuk volna az ukránokat, újjáépíthető államiság náluk nemigen lévén.)

Tíz állammal foglalkozik tehát a kötet. Menthető, hogy hiányzanak a baltiak, macedonok, albánok (alig tudunk rólunk valamit) és a magyarok (túl sokat tudunk róluk). A szerzők megpróbálkoznak azzal, hogy a bevezetőben jelzett kontextusban dolgozzák fel tárgyukat, vagyis hogy megkeressék a nemzeti meghatározókat az egyes országok külpolitikájában. Ez – érthetően – a szerkesztőnek sikerül a legjobban, Ausztriával foglalkozó terjedelmes tanulmányában. A többiek számára a nemzeti háttér alkalmanként csak „zörejt”, olyan nacionalizmus, amely (csak) zavarja, elrontja a külpolitika alakítását. Elméleti és gyakorlati hiányosságot is érzünk egyes tanulmányokban. Elméletileg a nemzetre általában (nem az egyes országokra konkrétan) vonatkozó irodalom

nincs mindig bevonva. A gyakorlatban például, ha több figyelmet szenteltek volna az új államok ambícióinak a külpolitikai intézményrendszer kiépítése terén, jobban szemünkbe tűnne, hogy az ambíciók a nemzet megjelenítésére és érdekeinek érvényesítésére mennyire erősek. Anyagi gondokkal küzdő kis országok diplomáciai hálózatot teremtenek, rezidenciákat vásárolnak; a szlovének és a szlovákok eget-földet megmozgatnak, hogy ne keverjék össze őket és így tovább. A kötet tanulmányai inkább történeti-eszmetörténeti szempontból elemzik a külpolitikailag is releváns nemzeti frusztrációkat, és adottságként kezelik az ezredfordulós, ekkorra már kiépített, lényegében hagyományos külpolitikai intézményrendszert.

Melyek az említett frusztrációk közül a közösek, vagy legalábbis sokaknál közösek? Nem annyira meglepő, hogy ez bizony a németektől való elhatárolódás, kisebbségi érzés (osztrákok, lengyelek), az irántuk érzett ellenszenv (csehek, oroszok), gyűlölet (szerbek). Azt mondhatjuk, hogy a németekhez való viszony a legtöbb nemzetnél meghatározó identitás-elem, amely külpolitikájukra is kihat. Kivételt csak a horvátok, románok, magyarok képeznek – nem „kőkemény érdekek”, hanem nemzeti érzelmek rejlenek tehát amögött, hogy ezen országok alkotják a *Pax Germanica* térségbeli pilléreit. Érdekes módon mentalitásukban, kultúrájukban (és persze gazdasági kapcsolatrendszerükben) viszont a szlovének, csehek, osztrákok állnak a legközelebb a németekhez, de tudati viszonyaik fékezik a „németközeli” külpolitikai vonalat.

A németekhez való viszony után a nagyság-kicsinység tudati feldolgozása alkothat még e körben országgrangsort. Az oroszok, ukránok persze hogy „nagy” nemzet, akkor is ha szegények, ha lélekszámuk drasztikusan fogy is. Ámde a lengyelek? – Tán maguk sem tudják, néha így, néha úgy tesznek. A kicsinyek egy része viszont saját „geostratégiai” helyzetével kompenzálja csekély súlyát az európai politikában. Románia, Szlovákia számára a „kedvező geostratégiai helyzet” identitásképző elem. Ennek érdekes ellenképe (a kötetben természetesen nem elemzett) magyar önkép, amely inkább azt hangsúlyozza, hogy az ország megkerülhető, átrepülhető, nem jelentős („merjünk kicsinyek lenni”). S a másik ellenkép: a cseheké, akik ki se merik mondani, mennyire benn vannak a németek gyomrában (ha kimondják, ezt mint gazdasági előnyt határozzák meg).

A kötet érdeme, hogy nemcsak elmondja mindazt, amit körülbelül tudunk ezen országokról, hanem elemző módon, tudományos nyelvezetben fejtegeti e kényes kérdéseket, amelyeket még nemigen foglaltak össze. Például nyíltan kifejti az egyik szerző, hogy mennyire létfeltétele a szlovák nemzettudatnak a magyarokhoz való elutasító, el-lenséges viszony.

S egy figyelmeztető tanulságot is levonhatunk a kötetből: ez pedig a *kulturális külpolitika* fontosságára figyelmeztet. A külpolitizálás e fiatal demokráciákban sem mehet el az emberek feje fölött, a megértetésnek pedig nagyon fontos eszköze a kultúra – ez segíthet feloldani a frusztráltságokat, a hisztériákat. A kulturális külpolitika hosszú távú befektetésében kereshetjük azt az eszközt, amely e nemzeteket megérteti egymással, s

megteremtheti azt a közös platformot, amely az EU-n belüli közös, csoportos álláspon-
tok kialakításához elvezethet.

A tanulmányok nyolc szerzője közül öten a *Teleki László Intézet* külpolitikai részlegé-
ből kerültek ki, ketten a *Stratégiai Kutatások Központjában* dolgoznak, egy szerző az *EL-
TE* oktatója – az arányok érzékeltetik az egyes műhelyek súlyát a közép- és kelet-euró-
pai kutatásokban. A szép kiállítású (bár sajtóhibáktól nem mentes!) kötetet a *Teleki Lász-
ló Alapítvány* adta ki Budapesten, 2003-ban.

Gergely András